

ДІАЛОГІЧНИЙ ХАРАКТЕР ВЗАЄМОДІЇ ДОКАЗОВОЇ МАТЕМАТИКИ І ДОКАЗОВОГО РАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТА

Стаття присвячена формуванню діалогічного характеру взаємодії доказової математики і раціонального права у діяльності юриста як необхідної передумови формування математичної культури юриста, що матиме наслідком покращення ефективності роботи юриста. Особлива увага приділена новому підходу до переоцінки основних постулатів доказового математично-правового способу мислення. Обґрунтовано концепцію діалогу доказової математики і права, яка не є винятковою заслугою нашого часу, а сягає своїм корінням в глибоку давнину.

Ключові слова: доказ, доказова математика, доказове раціональне право, математично-правовий спосіб доказування.

Статья посвящена формированию диалогического характера взаимодействия доказательной математики и рационального права в деятельности юриста, как необходимой предпосылки формирования математической культуры юриста, чреватого улучшению эффективности работы юриста. Особое внимание уделено новому подходу к решению основных постулатов доказательственного математически-правового способа мышления. Обосновано концепцию диалога доказательной математики и права, что не является исключительной заслугой нашего времени, а уходит своими корнями в глубокую древность.

Ключевые слова: доказательство, доказательная математика, доказательное рациональное право, математически-правовой способ доказывания.

This article is devoted to the development of the dialogic nature of interaction with mathematical evidence and rational rules of counsel as necessary prerequisites for the formation of a mathematical lawyer's culture that will result in improved lawyer's performance. Particular attention is given to the new approach specific to basic tenets of mathematical evidence and legal thinking. The concept of evidence-based dialogic mathematics and law is not an exceptional achievement of our time and has its roots in antiquity.

Key words: evidence, evidence-based mathematics, rational evidentiary law, mathematically-legal way of proof.

Постановка проблеми. У сучасному світі доказ став невід'ємною частиною раціональної культури. Без нього важко уявити існування науки і права, оскільки будь-яке висунуте положення набуває статусу науковості або правомірності, лише пройшовши через процедуру доведення. Будучи найбільш надійним засобом отримання істинного знання про предмет дослідження, доказ дає можливість вченим і юристам обґрунтовувати висновки, отримані в процесі пізнання. Ці висновки мають високий ступінь достовірності. Разом з тим, проблема достовірності доказового знання продовжує залишатися дискусійною як в математиці, так і в праві.

Аналіз останніх досліджень. Відсутність належного наукового дискурсу навколо означеної проблематики, дає підстави констатувати, що у вітчизняному науковому філософсько-правовому просторі тематика діалогічного характеру взаємодії доказової математики і раціонального права у діяльності юриста ще не актуалізована, тому потребує глибокого наукового дослідження. Проблемним питанням математично-правового доказування присвятили свої праці В.Д. Арсен'єв, А.А. Эйсман, В.Д. Спасовіч, Г. Вейль та інші.

Метою даної статті є дослідження існуючих у науці підходів щодо визначення категорій «доказової математики» та «доказового раціонального права», їх ознак, діалогічного характеру взаємодії, формування власної дефініції даних понять, розробка пропозицій щодо удосконалення доказового математично-правового мислення у діяльності юриста.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зазначив В.Я. Пермінов, «найвидатніші мислителі античних, середніх віків і нового часу намагалися лише пояснити непорушність математичних істин, але ніколи не ставили їх під сумнів» [1, с. 3].

Деякі вчені вважають, що витoki несуперечності математичного доказу криються в тому, що ця наука порівняно рано знайшла власні виразні засоби і заговорила на формальній мові. Звичайно, це був вимушений крок, оскільки природна мова через її недостатню точність не цілком підходила аналітичній науці як засіб

дослідження. На думку Б.В. Бірюкова «природна мова, чудово пристосована для передачі внутрішнього стану людини, але вона мало придатна для точного безпристрасного наукового аналізу, оскільки її елементи не володіють однозначністю сенсу, мають масу важко вловимих відтінків, а її слова змінюють своє значення з часом, іноді набуваючи прямо протилежного змісту»[2, с.19].

Що ж стосується засобів юридичного доказування, то тут ми маємо справу з фактами, які констатуються в більшості своїй людьми, не звиклими до спостереження і фіксації явищ. Ці факти можуть викликати у різних людей різні емоції, що впливає на об'єктивність спостереження, фіксації і відтворення. На цю обставину звертає увагу В.А. Лекторський: «Сприйняття як вид пізнання ... передбачає осмислення, розуміння, тлумачення побаченого... Психологи на цей рахунок говорять так, що сприйняття об'єкта здійснюється в результаті складного процесу зіставлення сенсорної інформації з тими об'єктивними еталонами, які записані в пам'яті. Причому в процесі цього зіставлення можливі й помилки ... Процес сприйняття – це постійне вирішення завдань особливого роду, своєрідний вид мислення, візуальне мислення. Суб'єкт може сприймати і такі сторони об'єктів, які не впливають на його органи почуттів. Разом з тим існують такі предметні змісти, які в принципі не можуть бути вбудовані в чуттєву тканину і, отже, не можуть бути чуттєво сприйняті»[3, с. 143]. На підтвердження цього можна навести таке висловлювання фахівців з психології сприйняття: «Сприйняття ... скоріше схоже не на сліпе копіювання дійсності, а не творчий процес пізнання, в якому, мабуть, як і у всякій творчості, присутні елементи фантазії» [4, с. 65]. Нерідкі випадки, коли факти, що мали місце, навмисне спотворюються або ховаються. Крім того, людська пам'ять має властивість забувати деякі події, а речі – втрачати свої первинні характеристики і видозмінюватися. Тому не можуть також вважатися абсолютно надійними і такі засоби доказування, як речові докази, документи, висновки експертів.

Розраховувати на абсолютно надійні компоненти юридичного доказування не доводиться, оскільки не існує таких засобів доказування, з яких можна було б почерпнути фактичні дані, які не викликають ніяких сумнівів в їх достовірності до того, як вони оцінені в сукупності зі всіма іншими доказами. Недостатня надійність засобів доказування полягає в тому, що юриспруденція використовує у своїй практиці природну мову, яка не завжди об'єктивно висловлює думки і почуття людини. Ще В.Д. Спасовіч звертав увагу на те, що «з недосконалої наших органів випливає, що ця достовірність, якої людина домагається щосили, не може бути безумовна, а тільки відносна. Нас зваблюють не раз наші почуття; розум наш короткозорий, обмежений і помислити не може про те, щоб охопити всю істину, поєднати в собі неосяжне, безмежне»[5, с. 8].

Передбачаючи перераховані особливості засобів юридичного доказування, законодавець визнає за необхідне сформулювати вимогу допустимості, яка застосовується до всіх засобів юридичного доказування. Допустимість оцінюється як формальне поняття, що означає відповідність джерела фактичних даних і демонструє його процесуальні форми вимогам закону. Інакше кажучи, якщо навіть доказ відноситься до справи, але отриманий з джерела, не передбаченого законодавцем, чи прибраний в неналежну процесуальну форму, то доказової сили він не матиме. Більш того, враховуючи особливості сприйняття юридичних доказів, судовим доказуванням займаються не будь-які, що бажають отримати знання по судовій справі люди, а лише спеціально уповноважені законом особи. Так, законодавець, шляхом своєрідної формалізації, намагається максимально поліпшити якість використовуваних доказів.

Таким чином, наявність якісних відмінностей між математикою і юриспруденцією в частині мовних виразів – незаперечний факт.

Самі математики при обговоренні цього питання звертають увагу на те, що запорука надійності математичного доказу криється не в мовних математичних виразах, а в розумі людському. Отже, необхідно аналізувати саме математичне мислення, а не математичну мову, усвідомлювати відмінність конструкції мислення і її вираження в мові.

Надійність математичного доказу полягає в тому, що при проведенні дослідження вчений дотримується несуперечності і узгодженості всіх ланок доказового ланцюга. Тут потужними бар'єрами для не обґрунтованого висновку є механізм взаємоузгодження засобів доказування і внутрішньої інтуїції математика. У сукупності ці компоненти доказування дозволяють визначити той шар знання, який може бути визнаний в якості достовірного.

В.П. Казарян вважає, що математика є не строго формальною, а змістовною наукою. Вона має справу з безпосереднім сприйняттям, хоча б тільки й уявними в розумі, об'єктами. Потім вона піднімається до більш складних об'єктів лише в тій мірі, в якій це дозволяє зробити інтуїтивно ясна операція конструювання. Автор підкреслював важливу роль інтуїції в математиці, чітко розділяв два рівні в математичному міркуванні: змістовний (інтуїтивний) і формальний (лінгвістичний). Він відкидав ідею про те, що достовірність математичного міркування визначається виключно його лінгвістичної формою і підтверджується лише формальною правильністю суджень і умовиводів [6, с. 40-41].

Так, наприклад, спираючись на інтуїцію і розум, математики та юристи визначають необхідні і достатні умови для виконання будь-якого вірного твердження. Сукупність необхідних і достатніх ознак називають межами доказування. Ці межі окреслюють межі переходу вірогідного знання в достовірне.

В даний час існує декілька концепцій переходу вірогідного знання в достовірне. Деякі юристи та математики вважають за необхідне аналізувати цю проблему на базі поняття змістовної (відносної чи практичної) достовірності, яке відрізняють від поняття формальної (абсолютної) достовірності. Ця

диференціація простежується в логіко-філософській літературі [7], правовий [8], і в літературі, присвяченій використанню математичної теорії ймовірностей [9].

Ми пропонуємо ввести в юридичну практику кількісні поняття, що мають чисельне значення. На їх основі є можливим використовувати певні математичні концепції в праві. Вони підвищують здатність суб'єктів доказування оцінювати дійсність. З цієї точки зору, чим більше явищ і процесів ми зуміємо виміряти і представити в кількісній формі, тим більш точне уявлення будемо мати.

Відповідно до цієї концепції чіткої межі між ймовірністю і достовірністю не існує. Ймовірність поступово зростає в міру накопичення аргументів, асимптотично наближаючись до одиниці, але ніколи не досягаючи її, а достовірність розуміється як дуже висока ступінь ймовірності, близька до одиниці.

Відстоюючи ймовірнісну схему доведення, Ю.К. Орлов відзначає: «можливість отримання висновку шляхом дедукції зустрічається вкрай рідко, і накопичення аргументів здійснюється в основному за правилами ймовірнісної логіки» [10, с. 127]. Та ж думка підкреслюється В.Д. Арсеньєвим: «у минулому оцінка доказів як розумовий процес вивчалася з позиції традиційної двозначної логіки. Це виявилось недостатнім для опису структури оцінки доказів. За допомогою засобів ймовірнісної логіки було показано, що у міру накопичення доказів і їх спростування ступінь правдоподібності доказу зростає, поки, нарешті, їх сукупність не стає достатньою для достовірного висновку» [11, с. 55].

Таким чином, ймовірнісна схема доказування пов'язана з математичною інтерпретацією поняття ймовірності. Тут безпосередньо використовується теорема, відома в теорії ймовірностей як теорема множення ймовірностей, і її наслідки [12, с. 30]. Вона показує, як у міру накопичення доказів падає ймовірність їх випадкового збігу, а, отже, зростає ймовірність винності підозрюваного, наближаючись до достовірності.

Для ілюстрації закону падіння ймовірності випадкового збігу кількох подій (доказів) можна навести наступний приклад. Припустимо, ймовірність того, що крадена річ, виявлена у підозрюваного, виявилася у нього випадково (тобто не через те, що він її вкрав) дорівнює 0,5. Припустимо також, що вірогідність того, що сліди рук підозрюваного, виявлені на місці події, залишені їм не під час скоєння крадіжки, а випадково (в інший час), дорівнює також 0,5. Якщо є чотири подібних докази, то ймовірність їх одночасного збігу дорівнює: $0,5 \times 0,5 \times 0,5 \times 0,5 = 0,0625$. Тобто, якщо прояв будь-якого з цих подій окремо ми очікуємо в середньому в 50 випадках зі 100, то спільна поява цих чотирьох подій слід очікувати тільки в 6 випадках із 100 [8, с. 47].

У зв'язку з розглянутими проблемами представляють інтерес роботи плеяди французьких вчених XVIII-XIX століть. Зокрема, П. Лаплас, розвиваючи теорію ймовірностей як математичну науку, зробив спробу побудови ймовірнісних моделей оцінки судових доказів. У своїй книзі, написаній в 1814 р., він намагається знайти об'єктивні критерії оцінки судових доказів, використовуючи математичні методи: «зважаючи на те, що більша частина наших суджень заснована на ймовірності показань свідків, дуже важливим є підпорядкувати її обчисленню» [13, с. 106].

Проведемо аналогію з поняттям «ланцюг доказів» елементом теорії доказів у юриспруденції. У системі, що утворює ланцюг доказів, кожний наступний факт логічно виводиться з попереднього, так що вони утворюють ланцюг наступних один за одним висновків. Надійність кожного виводу, то є ймовірність недопущення помилки на даному кроці, завжди менше, ніж надійність будь-якого з попередніх, причому, чим коротше ланцюг доказів, тим більша надійність кінцевого висновку. Якщо при перевірці й оцінці доказів з'ясується, що хоча б одна з них не стосується справи, є неприпустимим або недостовірним, то не може бути достовірним і кінцевий висновок. А.Я. Вишинський, стверджує, що: «зв'язок непрямих доказів між собою повинен бути таким, щоб усі вони були ланками одного ланцюга; при випаданні однієї ланки розпадається весь ланцюг, втрачає значення доказу і кожен окремий доказ» [14, с. 293].

Паралельне з'єднання окремих доказів нагадує вже не багатоланковий ланцюг, а канат, сплетений з безлічі тонких мотузків. А.М. Ларін, порівнюючи окремі докази з окремими мотузочками, звертає увагу на те, що довести шуканий факт одним доказом також не можна, як і не можна підняти важкий вантаж одним мотузочком. Але сукупність доказів, що утворюють приватну систему доказів, дозволяє довести шуканий факт так само як сукупність мотузочків, сплєтених в канат, дозволяє підняти вантаж. При достатній надійності системи випадання з неї одного доказу, наприклад, при перевірці в суді, не повинно заважати збереженню доказового значення системи доказів так само, як розрив одного з мотузків в канаті не заважає йому тримати важкий вантаж, завдяки вихідного запасу міцності. Тому вважається, що серед інших властивостей система доказів повинна володіти і такою властивістю, як надійність [15, с. 195].

Разом з тим, доказ не повинен бути переобтяжений інформацією, не несучої смислового навантаження. Надмірне розширення кола досліджуваних доказів веде до захаращення зайвими, що не мають значення матеріалами, а іноді і до спотворення дійсності.

Почуття міри не піддається яким би то не було схематичним обмеженням, – воно інтуїтивно зрозуміло. Як слушно зауважив В.Д. Спасович: «... ви не позначите межі доказування вашими інструкціями» [5, с. 85]. Тому визнаючи актуальність та прогресивність такого роду математичних моделей, слід, однак, враховувати, що математичний опис оцінки доказів на даному етапі розвитку науки дає лише дуже наближену модель деяких сторін розумової діяльності в цій області. Оцінка необхідності та достатності доказів поки не піддається формалізації і, в кінцевому рахунку, носить змістовний характер, ґрунтуючись на внутрішньому переконанні.

Як писав Г. Вейль, мислення за своїм характером є щось досить однорідне і універсальне. Ваблене найглибшим внутрішнім світлом, воно не зводиться до набору механічно застосовуваних правил і не може бути розділене водонепроникними перегородками на такі відсіки, як мислення філософське, математичне, юридичне та інше [16, с. 6].

Висновки. Застосування тією чи іншою наукою математичних методів дослідження можна розглядати як показник зрілості цієї науки. Таким чином, діалог доказового права і математики показує, що суть доказового процесу полягає не тільки в правильному конструюванні повідомлення, але і в умінні бути почутим та зрозумілим. Таке бачення діалогу доказової математики і права не є винятковою заслугою нашого часу, а сягає своїм корінням в глибину віків. Протягом тисячоліть людство намагалося сформулювати основні постулати доказового способу мислення. Кожна культурна епоха пропонувала свої вирішення, адже поява і зникнення тих чи інших доказових концепцій залежало від готовності суспільства прийняти нові світоглядні установки. І в математиці, і в праві зберігалися, і вже тим більше взаємодіяли, небагато ідей, але саме вони визначали зміст тієї проблематики, яка займала провідне місце в той чи інший часовий проміжок.

Література

1. *Перминов В.Я. Развитие представлений о надежности математического доказательства / В.Я. Перминов. – 2-е изд. – М. Эдиториал УРСС, 2004. – 240 с.*
2. *Бирюков Б.В. Жар холодных чисел и пафос бесстрастной логики. Формализация мышления от античных времен до эпохи кибернетики / Б.В. Бирюков, В.Н. Тростников. – М.: Знание, 1977. – 191 с.*
3. *Лекторский В. А. Субъект, объект, познание / А.А. Лекторский. -М.: Наука, 1980. – 359 с.*
4. *Вергилес Н.Ю. Проблема адекватного образа / Н.Ю. Вергилес, В.П. Зинченко // Вопросы философии. – 1967. – № 4. – С.63-72*
5. *Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств : в связи с судостроительством и судопроизводством / В.Д. Спасович. – Перепеч. с изд. 1861г. – М.: ЛексЭст, 2001. – 112 с.*
6. *Казарян В.П. Математика и культура : учеб. пособие / В.П. Казарян, Т.П. Лолаев. – Владикавказ :Изд-во Сев.-Осет. гос. ун-та, 1999. – 240 с.*
7. *Кайберг Г. Вероятность и индуктивная логика / Г. Кайберг. – М.: Прогресс, 1978. – 374 с.*
8. *Эйсман А.А. Некоторые вопросы построения алгоритмов судебного доказывания / А.А. Эйсман // Применение теории вероятностей и математической статистики в судебной экспертизе : материалы науч. конф. – М., 1964. – С. 44-53.*
9. *Грановський Г.Г. Использование математических методов в криминалистических исследованиях : учеб. пособие. / под ред. Г.Г. Грановского. – Волгоград, 1981. – 212 с.*
10. *Орлов Ю.К. О соотношении и содержании категорий истины и достоверности в судебном доказывании / Ю.К. Орлов // Вопросы борьбы с преступностью : [сб. ст.]. – М., 1976. – Вып. 25. – С. 127-141.*
11. *Арсеньев В.Д. Практическая достоверность в уголовно процессуальном доказывании / В.Д. Арсеньев // Проблемы надежности доказывания в советском уголовном процессе: сб. – М., 1984. – С. 215-219.*
12. *Гнеденко Б.В. Элементарное введение в теорию вероятностей / Б.В. Гнеденко, А.Я. Хинчин. – 7-е изд., доп. – М. : Наука, 1970. – 167 с.*
13. *Лаплас П. Опыт философии теории вероятностей : пер. с нем. / П. Лаплас. –М.: [Б. и.], 1908. – 206 с.*
14. *Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А.Я. Вышинский – 3-е изд., доп. – М.: Госюриздат, 1950. – 166 с*
15. *Ларин А.М. От следственной версии к истине / А.М. Ларин. – М. : Юридическая литература, 1976. – 197 с.*
16. *Вейль Г. Математическое мышление : сб.: пер. с англ. и нем. / Г. Вейль. – М.: Наука, 1989. – 400 с*